

<https://doi.org/10.26565/2226-0994-2026-74-15>

УДК: 141:305

Ольга Проценко, Лідія Комкова, Дмитро Гаплевський

ГЕНДЕР У МЕХАНІЗМАХ СОЦІАЛЬНОГО ПРИМУСУ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ІНДИВІДА

Метою статті є аналіз проблем гендеризації професійно орієнтованої зайнятості як різновиду продуктивної соціальної активності людини з акцентом на її придатність і покликання незалежно від статі.

У статті представлено розгляд стану розроблення проблем гендерної рівності фахівцями різних сфер соціогуманітарного знання (історії, права, психології, соціології) з метою актуалізації питань, які потребують додаткової уваги з боку філософсько-антропологічного осмислення. У дослідженні гендерної нерівності в професійній діяльності аналізуються об'єктивні конкретно-історичні умови, що вплинули на її поширення й поступову відмову від обмежень щодо присутності жінок у тих чи інших видах професійної зайнятості. Серед провідних історичних умов розглядаються: розподіл праці, рольові реалії патріархальних родинних відносин у співіснуванні подружжя, а також розвиток індивідуальної підприємницької діяльності.

Зазначено, що гендерна рівність пов'язана з удосконаленням культурних і цивілізаційних надбань і новоутворень, а також із постійним оновленням видів і форм трудової активності у зв'язку з розгортанням невиробничої сфери суспільства. Саме ці чинники сприяли й продовжують сприяти поширенню оволодіння жінками професіями, що потребують певного обсягу знань, відповідних навичок, вольових зусиль і особистісного потенціалу. Як приклад розглядається оволодіння жінками професіями, що безпосередньо пов'язані з освоєнням аерокосмічної сфери сучасного суспільства.

Дослідницька стратегія досягнення поставленої мети спиралася на систему принципів наукового пізнання процесів гендеризації: об'єктивність, системність, єдність історичного та логічного. Розгляд гендеру і статі – від станів бінарної опозиції до паритету в професійній діяльності – спирався на положення синергетики про нелінійний розвиток і співіснування порядку й хаосу в системах, що самоорганізуються. При інтерпретації гендерної нерівності як соціокультурного конструкту використовувалися узагальнення герменевтики, феноменології, діалогічності й контекстуальності.

Результати проведеного дослідження дають можливість зрозуміти, яким чином соціальний вимір статі, або гендер, функціонує в соціальній нормативності, моделях поведінки й поведінкових стереотипах чоловіків і жінок. У висновках акцентовано необхідність посилення принципів консенсусу й толерантності в гендерній комунікації та реалізації індивідуального життєвого проєкту при виборі професії.

Ключові слова: *людина, суспільство, гендер, професія, культура, цінності, поведінка, примус, статус, роль, стать.*

Постановка проблеми. Протягом останнього століття гендерні дослідження складних процесів соціальних трансформацій у сучасному суспільстві набувають статусу пріоритетних у соціогуманітарних наукових розробках в умовах дедалі значніших глобальних перетворень.

Зокрема, урядова уповноважена з питань гендерної політики, заступниця голови Комісії Ради Європи з питань гендерної рівності Катерина Левченко наводить такі цифри: річне економічне зростання України (зростання ВВП) може прискоритися на 7 % (7,53 млрд дол.), якщо рівень зайнятості жінок дорівнюватиме рівню зайнятості чоловіків, та на 9 % (10,83 млрд дол.), якщо рівень зайнятості жінок стане таким, як у Швеції (80 %). Поки що на тлі зростання попиту на трудові ресурси в Україні рівень зайнятості жінок становить 45,4 %, а чоловіків – 59,3 %; водночас гендерний розрив в оплаті праці перевищує 20 %. Така ситуація зумовлюється різними чинниками, зокрема високим рівнем залученості

© Проценко О. П., Комкова Л. А., Гаплевський Д. І., 2026.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

жінок до неоплачуваної домашньої праці, проблемами працевлаштування після народження дитини та відпустки по догляду за нею, складнощами поєднання сімейних і професійних обов'язків... [Левченко, 2020, с. 10].

Гендерна рівність не втрачає своєї актуальності. Як зазначають вітчизняні дослідники С. В. Вишновецька і В. М. Вишновецький, «в умовах цифровізації ринку праці та появи нових нестандартних форм зайнятості зростає гендерний дисбаланс, що проявляється у професійній гендерній сегрегації...» [Вишновецька, Вишновецький, 2024, с. 125].

Гендерні дослідження – це напрацювання останніх двох століть. Вони виникли й отримали самостійне предметне поле у філософії фемінізму, де як інструмент аналізу соціокультурних трансформацій почала широко використовуватися категорія «стать». До набуття статусу філософської концепції фемінізм існував як ідеологія рівноправності жінок і чоловіків, як соціально-політичний рух. Головні проблеми фемінізму визначалися завдяки критичному підходу до аналізу традиційної науки й культури. Крім того, у 60–90-х роках ХХ століття оформився радикальний інтелектуальний поворот, який започаткував вивчення дискримінації жінок на основі інтерпретації патріархальної культури. На думку дослідників філософії фемінізму, початок цієї теоретичної діяльності поклала представниця французького екзистенціалізму Сімона де Бовуар своєю працею «Друга стать» (1949). У цій роботі авторка показала, що суспільство утверджує чоловіче (маскулінне) як позитивну культурну норму, а жіноче (фемінне) – як негативне, як відхилення від норми, як Інше [де Бовуар, 1994].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наш час гендерна проблематика маніфестує себе в статусі нового самостійного наукового напрямку – філософії статі. Вона широко представлена в працях філософів, психологів, соціологів, політологів – як зарубіжних дослідників: Дж. Батлер, С. Бем, П. Бурд'є, Ш. М. Берн, Р. Коннелл, М. Кроуфорд, Е. Оклі, Г. Рубін, Р. Унгер, Б. Фрідан та ін.; так і вітчизняних фахівців: М. Буроменський, І. Головащенко, І. Грабовська, О. Кікінежді, В. Маліков, С. Оксамитна, С. Павличко, М. Скорик, А. Смоляр та багатьох інших.

Гендерні дослідження актуалізовані глобальними процесами соціуму, які безпосередньо впливають на його головні сфери, такі як політика, економіка, культура. Вони зумовлені значним поширенням індивідуалізованого життєвого простору, безпосередньо пов'язаного з вільною діяльністю сучасних як чоловіків, так і жінок у різних сферах суспільства, самобутніми проявами їхніх особистісних інтересів і претензій, що поступово складаються у гендерні стереотипи поведінки. Як справедливо підкреслює українська дослідниця С. М. Оксамитна, «якими б не були людські суспільства... усіх їх об'єднує незаперечний факт наявності в соціальній структурі двох найбільших категорій людей – чоловіків і жінок, а також те, що в культурі суспільства існує сукупність ідей, ставлень, норм, моделей поведінки, традицій, які передаються від покоління до покоління, ціннісних уявлень про те, якими повинні бути чоловіки та жінки, які соціальні статуси посідати, які соціальні ролі відігравати» [Оксамитна, 2004, с. 157].

Результати проведеного психологічного емпіричного дослідження А. В. Алексєєва засвідчують, що наявність значущих взаємозв'язків між характеристиками гендерної ідентичності та різними вимірами професійної успішності має бути врахована в контексті оптимізації професійної самореалізації особистості [Алексєєва, 2022, с. 32].

Формування цілей статті (постановка завдання). У зв'язку з тим, що в межах дослідження гендерних реалій суспільного життя вже поставлено й проаналізовано багато важливих проблем, вивчення питань, пов'язаних із професійно орієнтованою діяльністю чоловіків і жінок у контексті філософсько-антропологічного й соціально-філософського знання, ще залишається актуальним і потребує пильної уваги аналітиків, що й становить мету статті.

Відповідно до мети сформульовано такі завдання:

- 1) визначити методологію гендерних досліджень;

2) проаналізувати положення щодо гендерної присутності у сфері продуктивної соціальної діяльності з акцентом на професійну придатність і покликання з притаманними їм статевими відмінностями;

3) розглянути тенденції подолання негативних проявів гендерної нерівності у сфері практичної діяльності й професійної зайнятості в умовах сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологія гендерних досліджень базується на комплексі методів, які поєднують загальнонаукові прийоми (аналіз, синтез, порівняння, дефініцію) з філософськими підходами наукового пізнання, такими як системність, єдність історичного й логічного, сходження від абстрактного до конкретного, що зумовлені спостереженням і описом фактів відмінності в проявах життя чоловіків і жінок. Основою дослідження також є використання узагальнень феноменології, герменевтики, структурно-функціонального аналізу, діалогічності, додатковості й критичності при вивченні різних форм присутності представників різної статі й домінування їх у реаліях культурних традицій і цивілізаційних перетворень. У зв'язку з цим стає можливим уявлення про те, яким чином соціальний вимір статі, або гендер, який суспільство «відбудовує» над фізіологічною реальністю, існує в системі соціокультурної нормативності, моделях і стереотипах поведінки й загалом проявляє себе в різних видах соціальної діяльності, професійної зайнятості залежно від належності до чоловіків чи жінок.

Сьогодні, враховуючи історичний контекст розгортання гендерних досліджень, слід розуміти й трактувати реальний стан гендерних відмінностей як складний соціокультурний процес продукування суспільством не лише різниці між чоловічим і жіночим у ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках, а й подібності. Гендерні відмінності існують у системі базових одиниць соціальної стратифікації поряд з іншими фундаментальними й традиційними ознаками, такими як етнічні, національні, вікові та соціальні. Тому нині слід розглядати гендер з боку бінарної опозиції – як диференціацію та асиметрію, притаманну всім культурам суспільства загалом, а також як результат створення цього явища – соціокультурний конструкт.

Становлення предметно-практичної, а в її межах – професійної діяльності пов'язане із системою конкретно-історичних подій за безпосереднього домінування процесів виробництва й відтворення. Удосконалення останніх під впливом культурних і цивілізаційних змін визначає ступінь і можливості не лише реалізації бажань і рольових прагнень жінок та чоловіків, а й соціальних примусів щодо обрання й присвячення себе певній праці, професії, що свідчить про відмову або погодження з гендерною рольовою стандартизацією («коли Адам орав, а Єва пряла»). Наприклад, у суспільно-політичному інтернет-виданні «Дзеркало тижня. Україна» зазначається, що «на початку повномасштабної війни 11 тисяч українських жінок пішли добровольцями до ЗСУ. На серпень 2023 року близько 5,5 тисячі жінок воювали на передовій. “Традиційні гендерні ролі” не передбачають для жінок військової служби. Якщо керуватися “ідеалами”, які проповідують отці Української православної церкви, то вони мали б негайно скласти зброю та повернутися додому: підтримувати вогнище, боротися з “демографічною кризою” й тужливо дивитися на дорогу...» [Дзеркало тижня, 2023]. Не викликає сумніву, що вся предметно-практична діяльність, змінюючи життя людей, поступово перетворюється на професійну зайнятість.

Слово «професія» походить від латинського *professio* – «публічне оголошення», «відкрите визнання», що пов'язане з проголошенням людиною свого заняття або покликання. У цьому значенні професія постає не як будь-яка активність, а як соціально визнана й відповідально прийнята форма діяльності.

У філософському вимірі її можна розглядати як своєрідне священнодійство – акт усвідомленого самоприсвячення певній справі, що передбачає моральну відповідальність, внутрішню зосередженість і служіння суспільству. Особистісні якості професіонала, які транслюються у професійну діяльність, закріплюються умовами праці, певними можливостями її представників та особливостями спілкування між співробітниками. Вони

стають показниками ступеня професійної придатності. Зі свого боку, кожна професія свідчить про потреби суспільства в тих напрямках і сферах життя, які спрямовані на поєднання бажань та інтересів у діях і вчинках окремих працівників у межах професійної діяльності з інтересами суспільства загалом. Саме це вказує на поступовий розвиток культури й цивілізаційні зміни в суспільстві.

Професіонал сьогодні – це людина, яка має глибокі знання щодо конкретної історично визначеної діяльності, підтверджені дипломом фахівця, роботою за спеціальністю та досвідом практичної діяльності. У буденній свідомості поняття «професіонал» асоціюється з майстерністю й високою якістю кінцевого продукту, завдяки чому він заслуговує на позитивну оцінку з боку суспільної моралі. В індивідуальних проявах професіонала слід зазначити таку характеристику професійної діяльності, як придатність. Для гендерної інтерпретації саме придатність фіксує відповідність специфіки практичної діяльності статевим показникам – біологічним, фізичним, психологічним можливостям людини. Тому розподіл практичної діяльності на більш притаманну жіночій або чоловічій не викликає сумнівів і заперечень. Водночас професія як покликання знаходить свій прояв в особистісному потенціалі людини – незалежно від того, чи йдеться про чоловіка, чи про жінку. Це насамперед стосується абсолютної відданості своїй справі, якій людина присвячує життя, наявності здібностей і таланту, що ототожнюють професійну діяльність із сенсом буття та особистісним щастям. З явищем покликання у професійній діяльності пов'язані вчинки, що кваліфікуються як подвиг. Вчинити подвиг означає виконувати професійний обов'язок на межі особистісних можливостей, не зважаючи на ризик втрати здоров'я, життєвих цінностей, а інколи й самого життя. Крім придатності й покликання, вагомим аргументом у виборі професії або будь-якої професійної діяльності стають індивідуальні особливості людини. Вони формуються й закріплюються в умовах праці та професійного спілкування між співробітниками і, своєю чергою, стають показниками відповідності людини певній професії з огляду на її індивідуальні фізичні, психологічні та інтелектуальні можливості незалежно від статі.

Виникнення самого поняття професіоналізму і явищ, об'єднаних цим поняттям, було пов'язане з розподілом праці, що безпосередньо вплинуло на формування уявлень про розподіл ролей у соціальній активності загалом і частково зумовило гендерну нерівність. У наш час залишається актуальною думка Арістотеля, висловлена в його праці «Політика», стосовно умовного розподілу людей у професійній діяльності відповідно до їхніх знань, навичок і здібностей [Арістотель, 2000]. Ідеться про практикуючих виконавців, творчих дослідників і просто компетентних людей. Спираючись на цю ідею, можна стверджувати, що будь-яка професія об'єднує людей різних типів, які завдяки співпраці й колективній діяльності забезпечують її успішне виконання. До того ж професійна діяльність передбачає можливість участі як чоловіків, так і жінок з урахуванням їхньої гендерної ідентичності.

В межах історії філософської думки викликають зацікавлення і роздуми А. Шопенгауера, викладені в його праці «Афоризми життєвої мудрості», стосовно нерівності в рольовому розподілі трудової діяльності та професій, що виходять із принципу їх належності чоловікам або жінкам. Як критерій такого розподілу філософ зазначає принципову різницю представників статі в їхньому внутрішньому морально-психологічному стані. Зокрема, на думку філософа, жінки переважають чоловіків у жалості й співчутті, тоді як справедливості більшою мірою є чоловічою рисою, оскільки чоловіки бувають твердішими у дотриманні принципів. У цьому А. Шопенгауер і вбачає причину розподілу активності людей у соціальній діяльності з точки зору більшої придатності певних видів діяльності для чоловіків або для жінок. Наприклад, зазначає філософ, крісло судді більше личить чоловікам, але сестри милосердя бувають кращими за братів милосердя [Schopenhauer, 2013].

Ці роздуми філософа в наш час можна брати до уваги, але не розглядати їх як остаточні. Це пояснюється тим, що мислитель не торкнувся головного аспекту – не лише

конкретно-історичного підходу до аналізу гендерної нерівності, а й ідеологічної, політико-правової та моральної систем нормативності як площини регуляторів соціальних відносин, що впливають на статусно-рольову реальність у суспільстві.

Практичну діяльність соціального суб'єкта, колективу індивідів слід розглядати в ретроспекції розвитку суспільства, коли формувалася трудова активність у межах гендерних пріоритетів. До того ж слід ураховувати, що гендер вказує передусім на те, що індивід як одиниця людства здійснює діяльність у суспільстві на базі своєї біологічної суті.

У цілому соціальна діяльність здійснюється конкретними суб'єктами, де визначальними є не їхня раціональність або емоційність, автономія чи залежність, а особистісний потенціал загалом як певна система. Водночас завжди, починаючи з перших часів існування суспільства, включення в соціальні взаємовідносини несе на собі відмітку належності до певної статі. Французький філософ і соціолог П. Бурд'є розглянув, як патріархат вплинув на формування соціальної структури й продукування гендерної нерівності. Він пояснює, як ці структури, вкорінені в культурі, передаються через покоління. Стверджуючи чоловічу перевагу в суспільстві, панівні уявлення про «норму» створюють і підтримують нерівність між статями, закладаючи підґрунтя для ускладнення соціальної структури й формування гендерної ієрархії [Bourdieu, 1998, p. 15].

Британська соціологиня і письменниця Е. Оклі у своїх дослідженнях також наполягає, що гендер є соціальним конструктом, який не тотожний біологічній статі, а формується культурними нормами й очікуваннями [Oakley, 2015, p. 21–22].

У сучасних гендерних дослідженнях усе ж продовжує існувати точка зору, що патріархальні відносини історично обмежували соціальну активність жінок. Але водночас справедливо вказати, що в історичних реаліях саме співпраця подружжя була і залишається важливою передумовою успішної діяльності в будь-якій сфері соціальної активності й що патріархальні відносини також можуть свідчити про існування сталих гендерних позицій і узгодження ролей ще з давніх часів. Зокрема, на сторінках старозавітних текстів у «Книзі Приповістей Соломонових» зазначається: «Хто жінку чеснотну знайде? Бо ціна її вища від перлів! Серце її чоловіка на неї надіється, і він не буде без прибутку. Вона чинить йому добро, а не зло по всі дні свого життя. Вона шукає вовни та льону, і працює охоче своїми руками. Вона немов кораблі купецькі, здалека приносить хліб свій. І встає вона ще вночі, і дає поживу для дому свого та накази своїм невілянням. Вона на поле нагляне – і купить його, з плоду рук своїх виноградника садить...» [Книга Приповістей Соломонових 31:10–16, переклад І. Огієнка].

В історичній ретроспективі існує безліч прикладів співпраці подружжя. Зазначимо найбільш відомі. Це французькі вчені Марія та П'єр Кюрі, українські інженери Олег Антонов і Єлизавета Шахатуні, підприємці Розіта і Оттавіо Міссоні, французькі філософи Жан-Поль Сартр і Сімона де Бовуар та багато інших, де союз чоловіка і жінки демонстрував статус рівних партнерів у статусно-рольовій реальності професійно орієнтованих соціальних відносин.

Жіноча й чоловіча самодостатність, що ініціюється підприємницькою індивідуальною свободою, реалізацією намірів щодо кращого життя та досягненням фінансового успіху, може здійснюватися й поза шлюбом і родинними узами. Поряд із відомими у світі чоловіками, як-от Томас Літтон, який досяг успіху в продажу пакетованого чаю, або Кінг Кемп Жиллетт – винахідник, виробник і популяризатор безпечної бритви, можна назвати і жінок, які самостійно створили свій неповторний бізнес: Рут Хендлер, яка створила ляльку Барбі – пластиковий символ американської мрії, або Габріель Шанель, яка формувала образ самостійної жінки, що вільно обирає своє місце у рольовій реальності соціуму, та багато інших.

Незважаючи на певну самостійність жінки, патріархальні відносини все ж таки накладали обмеження на вибір і свободу сфери її діяльності, а також на ролі й стереотипи її поведінки. Але, як зазначає Сімона де Бовуар, «завдяки праці жінка змогла значною

мірою подолати відстань, яка відділяла її від чоловіка, і лише праця здатна гарантувати їй конкретну свободу» [де Бовуар, 1994, с. 176].

Слід зазначити, що на поширення самостійної жіночої активності в суспільній діяльності значною мірою вплинуло виникнення та розвиток підприємництва, так званого «духу капіталізму», який спирався на індивідуальні здібності соціального суб'єкта й транслював творчий імпульс удосконалення культурних і цивілізаційних надбань і новоутворень завдяки збагаченню духовного потенціалу волі й незалежності, а також створенню матеріальних і фінансових продуктів.

Підприємництво, з одного боку, похитнуло жорсткі вимоги патріархальних відносин до представників різних статей, а з іншого – надало нового характеру їхній співпраці, що було детерміновано не лише історичними формами господарювання та їхніми ментальними проекціями, особливостями політико-правової системи, а й біологічними та фізіологічними особливостями людини.

Зокрема, у дослідженнях, присвячених аналізу розподілу праці на жіночу й чоловічу у сфері сільського господарства України, зазначається, що гендерні ролі традиційно проявлялися у функціонуванні робочих артілей. Існували як суто чоловічі, так і суто жіночі, а також змішані артілі. Але в будь-якому випадку праця чоловіків використовувалася там, де була потрібна фізична сила й витривалість, тоді як жіноча робота асоціювалася зі спритністю рук [Маліков, 2011, с. 53].

У цьому контексті можна погодитися з американською дослідницею Джудіт Батлер, яка у своїй праці обґрунтовує думку про те, що гендер є не природженою характеристикою, а соціальною поведінкою, яку люди відтворюють через дії та взаємодії. Відтак, гендер поступово постає як засіб спільного упорядкування соціальної практики [Butler, 1999, p. 178].

Водночас австралійська соціологиня Рейвін Коннелл підходить до інтерпретації гендеру як до ширшої соціальної категорії, що охоплює всю повсякденну поведінку людини. У гендерних процесах ця поведінка впорядковується відносно репродуктивної сфери, зумовленої тілесними структурами та процесами людського відтворення [Connell, 1987, p. 76].

У сучасному суспільстві спостерігається відмова від усталених традиційних стереотипів, що закріплювалися століттями, щодо орієнтації виключно на жіночу або чоловічу працю. Натомість формуються загальні програми діяльності, незалежні від жіночого чи чоловічого контексту. Змінюється і характер самої праці завдяки переважанню механізації та автоматизації, а також перенесенню акценту з виробничо-технічної сторони на інформаційно-комунікативну. Тому сьогодні, незважаючи на наявність у суспільній свідомості ідей гендерної рівності у розподілі ролей у будь-якій соціальній діяльності, усе ж залишаються окремі уявлення щодо певних видів праці, у яких, на думку частини дослідників, з більшою ефективністю проявляються особливості, пов'язані зі статевою належністю.

І це пов'язано не лише з біологічними й психофізичними статевими особливостями, а й з історичними формами господарювання, включаючи їхні ментальні проекції, а також з особливостями моральної та політико-правової системи й ідеологемами, які маніфестують держави. Зазначаючи «людство як цілісність у головній ролі „драми світового духу“», українська дослідниця Н. С. Корабльова стверджує, що сучасна людина у своєму творчому пориві «розчинилася» в соціальній реальності та створила нову парадоксальну історичну свідомість, поєднуючи новітні ідеї зі старими міфами, де підґрунтям міфології виступають архаїчні напашування несвідомого. У таких умовах людина, за її словами, «отримує право на свободу і самореалізацію за допомогою соціальних норм, які особа творить, уособлює і відтворює..., прагне до світової єдності..., яка дозволяє їй бути зрозумілою, упізнаною як історичний тип» [Корабльова, 2000, с. 151].

Аерокосмічна галузь якраз і є беззаперечним прикладом такої жіночої активності, яка свого часу викликала сумніви й недовіру. Як зазначає Н. В. Северин, «сьогодні професія

пілота цивільної і військової авіації, а також конструктора літаків не має гендерних обмежень. Жінки вміють не лише вправно керувати літаком та гелікоптером, працювати з металом, здійснювати складні технічні розрахунки, але й змінювати усталені стандарти та реалізовувати надважливі проекти в авіаційній галузі, у тому числі й в Україні» [Северин, 2024, с. 20].

Сучасні дослідники зазначають, що в авіації й космонавтиці гендерна динаміка часто формується глибоко вкоріненими культурними наративами, які історично прирівнюють маскулінність до технічної майстерності й готовності до ризику. Ба більше, у минулому космос узагалі вважався чоловічою сферою, у якій переважали чоловіки-астронавти й науковці. Цей факт ставить жінок у ситуацію, коли вони змушені долати не лише професійні вимоги, а й усталені уявлення щодо того, хто вважається «придатним» до таких ролей. У дослідженні А. Вудмансі підкреслюється, що сьогодні важко заперечити, що жінки руйнують бар'єри й відіграють вирішальну роль у кожному сегменті космічної програми. Вони не лише літають у космос, а й керують місіями, проєктують космічні апарати, досліджують планети й шукають життя за межами Землі [Woodmansee, 2003, p. 9].

Тому проблема різноманітної рольової присутності жінок порівняно з чоловіками в аерокосмічній діяльності залишається відкритою та реально потребує особливої уваги науковців різних галузей знання. Довгий час ця проблема викликає дискусії, непогодження або взагалі залишається поза межами дослідницьких обговорень і напрацювань як недостатньо актуальна.

Такий стан продовжує існувати у зв'язку з тим, що, на думку окремих представників чоловічої статі, високий і складний аерокосмічний інжиніринг, пов'язаний з інтелектуальною напругою, високим рівнем освіченості й майстерності, а також із ситуаціями невизначеності й ризиками, що можуть спричиняти небезпеку для здоров'я та життя, нібито не відповідає жіночій природі – як у її психофізичному, так і в соціально-рольовому вимірі.

Водночас реалії свідчать про те, що присутність жінок у зазначеній сфері поступово розширюється, охоплюючи різні спеціалізації аерокосмічної галузі. Цей процес зумовлений не лише розвитком техніки й технологій, а й соціокультурними чинниками та цивілізаційними трансформаціями, притаманними сучасному освоєнню людиною повітряного простору, що загалом сприяє зниженню рівня професійних ризиків і ступеню небезпеки.

Висновки. Результати дослідження узагальнюються в положеннях щодо гендерної присутності у сфері професійної продуктивної соціальної діяльності. У сучасних умовах суспільства на стан гендерної рівності у просторі професійно орієнтованої діяльності впливає сукупність чинників об'єктивного й суб'єктивного характеру.

По-перше, це вдосконалення виробничої сфери завдяки новітнім технічним і технологічним ресурсам і розширення невиробничої сфери, що збільшує межі професійної зайнятості людини незалежно від її статі.

По-друге, гендерна рівність у професійній діяльності стимулюється демократичними, соціокультурними й цивілізаційними перетвореннями з виразними тенденціями до співіснування та взаємообумовленості суб'єктів гендерної належності.

По-третє, подолання гендерної нерівності безпосередньо сприяє забезпечення рівних можливостей у отриманні освіти й різних форм реалізації індивідуального потенціалу в практичній соціальній діяльності як жінок, так і чоловіків, а також створення умов для розвитку їхньої творчості й майстерності.

Перспективи подальших досліджень професійно орієнтованої діяльності передбачають подальший поглиблений розгляд гендерної проблематики. Поряд із політичним, правовим і економічним забезпеченням можливостей отримання професійної кваліфікації, необхідно вдосконалювати моральні й психологічні уявлення про гендерну рівність у розподілі ролей і стереотипів поведінки в суспільній свідомості. Розширення методологічної бази дослідження гендерної нерівності / рівності, зокрема через

використання бібліографічно-персонального підходу, сприятиме реалізації індивідуального життєвого проєкту щодо вибору професії й підвищенню особистісної успішності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алексеева А. В. Дослідження професійної успішності в контексті гендерної ідентичності особистості. *Вчені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. Серія : Психологія*. 2022. Т. 33 (72), № 3. С. 28–33. DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2022.3/05>
- Арістотель. *Політика* / пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
- Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Пер. І. Огієнка. Київ : Українське Біблійне товариство, 2002. Книга Приповістей Соломонових, 31:10–16.
- Вишновецька С. В., Вишновецький В. М. Гендерна рівність у трудовому праві України. *Людина, суспільство, держава: гендерний вимір : кол. моногр.* / за заг. ред. К. Б. Левченко, І. М. Соцілко. Київ ; Одеса : Фенікс, 2024. 324 с.
- Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1* / за заг. ред. К. Б. Левченко ; Г. Г. Жуковська, К. Б. Левченко, О. О. Остапенко, О. І. Суслова. Київ, 2020. 186с.
- де Бовуар С. *Друга стаття*. Т. 1. Пер. з французької Н. Воробйова, П. Воробйов, Я. Собко. Київ: Основи, 1994. 390 с.
- Коли Адам орав, а Єва пряла. *Дзеркало тижня. Україна*. 03.08.2023. URL: <https://zn.ua/ukr/CULTURE/koli-adam-orav-a-jeva-prjala.html>
- Корабльова Н. С. *Багатомірність ролівої реальності: ролі і маски – лик та личина*. Харків: ХНУ, 2000. 288 с.
- Маліков В. В. Гендерний аспект традиції наймитування в українській етнокультурі другої половини XIX – початку XX ст. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2011. № 55. С. 53–59.
- Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи. *Основи теорії гендеру*. Київ: КІС, 2004. С. 157–182.
- Северин Н. Гендерна стратегія в аерокосмічній галузі: жінка в авіації. *Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму. Матеріали міжвузівського міського наук.-практ. семінару*. Харків : Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського, 2024. 126 с., С. 20.
- Bourdieu P. *La domination masculine*. Paris: Seuil, 1998. 142 p.
- Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. 2nd edition. London: Routledge, 1999. 256 p., p. 178.
- Connell R. W. *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. Stanford: Stanford University Press, 1987. 334 p.
- Oakley A. *Sex, Gender and Society*. Farnham: Ashgate Publishing, 2015. 182 p.
- Rubin G. The Traffic in Women: Notes on the Political Economy of Sex. *Toward an Anthropology of Women* / ed. by R. Reiter. New York: Monthly Review Press, 1975. P. 157–210.
- Schopenhauer A. *Aphorismen zur Lebensweisheit*. Köln: Anaconda, 2013. 240 s.
- Unger R. K., Crawford M. *Women and Gender: A Feminist Psychology*. New York: McGraw-Hill, 1993.
- Woodmansee L. S. *Women of Space: Cool Careers on the Final Frontier*. Burlington, Ont: Apogee Books, 2003. 198 p.

Проценко Ольга Петрівна

доктор філософських наук

професор кафедри філософії та суспільних наук

Національний аерокосмічний університет «Харківський Авіаційний Інститут»

вул. Вадима Манька, 17, м. Харків, 61070, Україна

E-Mail: o.p.procenko@khai.edu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1090-2900>

Комкова Лідія Анатоліївна

аспірантка кафедри філософії та суспільних наук
Національний аерокосмічний університет «Харківський Авіаційний Інститут»
вул. Вадима Манька, 17, м. Харків, 61070 Україна
E-Mail: l.a.komkova@khai.edu
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3107-7289>

Гаплевський Дмитро Ігорович

аспірант кафедри філософії та суспільних наук
Національний аерокосмічний університет «Харківський Авіаційний Інститут»
вул. Вадима Манька, 17, м. Харків, 61070 Україна
E-Mail: d.i.haplevskiy@khai.edu
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3848-3422>

Внесок авторів: Перша авторка (Проценко О. П.) здійснила концептуальне обґрунтування дослідження, визначила методологічні підходи та підготувала основний текст статті. Співавтори брали участь у розробленні структури статті, доборі та аналізі соціологічного матеріалу, обговоренні основних теоретичних положень, розширенні джерельної бази та редакційному доопрацюванні тексту.

Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів

Стаття надійшла до редакції 10.02.2026
Стаття рекомендована до друку 26.03.2026

Переглянуто 19.03.2026
Опубліковано 25.05.2026

**GENDER IN THE MECHANISMS OF SOCIAL COERCION TOWARD THE
PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF THE INDIVIDUAL**

Protsenko Olha P.

Doctor of Philosophical Sciences,
Professor of the Department of Philosophy and Social Sciences
National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"
17 Vadym Manko Street, Kharkiv, 61070 Ukraine
E-Mail: o.p.procenko@khai.edu
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1090-2900>

Komkova Lidiya A.

Graduate student of the Department of Philosophy and Social Sciences
National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"
17 Vadym Manko Street, Kharkiv, 61070 Ukraine
E-Mail: l.a.komkova@khai.edu
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3107-7289>

Haplevskiy Dmytro I.

Graduate student of the Department of Philosophy and Social Sciences
National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"
17 Vadym Manko Street, Kharkiv, 61070 Ukraine
E-Mail: d.i.haplevskiy@khai.edu
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3848-3422>

ABSTRACT

The purpose of the article is to analyze the problems of the genderization of professionally oriented employment as a form of productive social activity of a person, with an emphasis on aptitude and vocation regardless of gender.

The article presents a review of the state of development of gender equality issues by specialists from various fields of socio-humanitarian knowledge (history, law, psychology, sociology) in order to highlight questions that require additional attention from philosophical and anthropological interpretation. The study of gender inequality in professional activity analyzes objective and specific historical conditions that influenced its spread and the gradual removal of restrictions on women's participation in various types of professional employment. Among the key historical conditions considered are the division of labor, the role realities of patriarchal family relations in the coexistence of spouses, and the development of individual entrepreneurial activity.

It is noted that gender equality is associated with the improvement of cultural and civilizational achievements and innovations, as well as with the continuous renewal of types and forms of labor activity in connection with the expansion of the non-productive sphere of society. These factors have contributed and continue to contribute to the increasing acquisition of professions by women that require a certain amount of knowledge, appropriate skills, volitional effort, and personal potential. As an example, the article considers women's mastery of professions directly related to the exploration of the aerospace sphere of modern society.

The research strategy for achieving this goal relied on a system of principles of scientific cognition of genderization processes: objectivity, systematicity, and the unity of historical and logical approaches. The consideration of gender and sex – from states of binary opposition to parity in professional activity – was based on the provisions of synergetics concerning nonlinear development and the coexistence of order and chaos in self-organizing systems. In interpreting gender inequality as a sociocultural construct, the study employed generalizations from hermeneutics, phenomenology, dialogism, and contextuality.

The results of the conducted research make it possible to understand how the social dimension of sex, or gender, functions within social normativity, behavioral models, and behavioral stereotypes of men and women. The conclusions emphasize the need to strengthen the principles of consensus and tolerance in gender communication and the implementation of an individual life project when choosing a profession.

Keywords: *human, society, gender, profession, culture, values, behavior, coercion, status, role, sex.*

REFERENCES

- Aliksieieva, A. V. (2022). Research of professional success in the context of gender identity of personality. *Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Psychology*, 33(72), 3, 28–33. DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2022.3/05> (In Ukrainian)
- Aristotle. (2000). *Politics*. Kyiv: Osnovy. (In Ukrainian)
- The Bible or the Books of the Holy Scripture of the Old and New Testament*. (2002). Translated by I. Ohienko. Kyiv: Ukrainian Bible Society. (In Ukrainian)
- Vyshnovetska, S. V., & Vyshnovetskyi, V. M. (2024). Gender equality in labor law of Ukraine. In K. B. Levchenko & I. M. Sopilko (Eds.), *Human, society, state: gender dimension*. Kyiv–Odesa: Feniks. (In Ukrainian)
- Levchenko, K. B. (Ed.). (2020). *Gender policy in normative legal documents*. Kyiv. (In Ukrainian)
- de Beauvoir, S. (1994). *The Second Sex*. Vol. 1. Kyiv: Osnovy. (In Ukrainian)
- When Adam plowed and Eve spun. (2023). *Dzherkalo tyzhnia. Ukraina*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/CULTURE/koli-adam-orav-a-jeva-prjala.html> (In Ukrainian)
- Korablova, N. S. (2000). *Multidimensionality of role reality: roles and masks – face and appearance*. Kharkiv: KhNU. (In Ukrainian)
- Malikov, V. V. (2011). Gender aspect of the hiring tradition in Ukrainian ethnoculture of the second half of the 19th – early 20th century. *Visnyk NTU "KhPI"*, 55, 53–59. (In Ukrainian)
- Oksamytna, S. M. (2004). Gender roles and stereotypes. In *Osnovy teorii benderu*. Kyiv: KIS. (In Ukrainian)
- Severyn, N. (2024). Gender strategy in the aerospace sector: woman in aviation. In *Philosophy in the axiosphere of a globalizing society. Materials of the interuniversity city scientific-practical seminar*. Kharkiv: National Aerospace University. (In Ukrainian)
- Bourdieu, P. (1998). *La domination masculine*. Paris: Seuil.
- Butler, J. (1999). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (2nd ed.). London: Routledge.

- Connell, R. W. (1987). *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. Stanford: Stanford University Press.
- Oakley, A. (2015). *Sex, Gender and Society*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Rubin, G. (1975). The traffic in women: Notes on the political economy of sex. In R. Reiter (Ed.), *Toward an Anthropology of Women* (pp. 157–210). New York: Monthly Review Press.
- Schopenhauer, A. (2013). *Aphorismen zur Lebensweisheit*. Köln: Anaconda.
- Unger, R. K., & Crawford, M. (1993). *Women and Gender: A Feminist Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Woodmansee, L. S. (2003). *Women of Space: Cool Careers on the Final Frontier*. Burlington, Ont.: Apogee Books.

Authors Contribution: The first author (O. P. Protsenko) carried out the conceptual substantiation of the study, defined the methodological approaches, and prepared the main text of the article. The co-authors participated in the development of the article's structure, the selection and analysis of sociological material, the discussion of the main theoretical provisions, the expansion of the source base, and the editorial revision of the text.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest

The article was received by the editors 10.02.2026

The article was revised 19.03.2026

The article is recommended for printing 26.03.2026

This article published 25.05.2026

Як цитувати: Проценко, О., Комкова, Л., & Гаплевський, Д. (2026). Гендер у механізмах соціального примусу до професійного самовизначення індивіда. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, (74), 145-155. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2026-74-15>

In cites: Protsenko, O., Komkova, L., & Haplevskyi, D. (2026). Gender in the mechanisms of social coercion toward the professional self-determination of the individual. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series Philosophy. Philosophical Peripeteias*, (74), 145-155. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2026-74-15> [In Ukrainian]